

TÜRKİYE'DE ÇEVRE DİLBİLİM UYGULAMALARI*

Dilek TAHİR, Sedat ŞAHİN**

Öz: Dilbilimde yapısalcılığın kurucusu olarak kabul edilen Saussure'nin yöntemleri sosyal bilimlerin yanı sıra doğa bilimleri ve fen bilimlerinde de kullanılmıştır. Uygulamalı dilbilimin alt dallarından biri olan çevrebilim kavramını ise ilk defa Ernst Haeckel biyoloji alanında kullanmıştır ve ardından sosyal bilimler alanında yerini almıştır. Einar Haugen ilk kez çevre dilbilim kavramını kullanmış, Alwin Fill ise bu soyut anlayışı geliştirerek ve çevrebilimi temel alarak kavramı çevre ile dil düzlemine aktarmıştır. Çevre dilbilim, bir yandan hayvanların, bitkilerin, su, toprak vb. yaşam kaynaklarının tahribatı ve korunması üzerinde dururken, öte yandan dillerin zarar görüp yok olması konusuna vurgu yapmıştır. Dil, dünyanın her yerinde insan ile birlikte yaşayan bir olgu olduğundan, dilin yanlış kullanımı, unutulması ya da yok olması o dile mensup kişilerin de etkilenmesi anlamına gelebilir. Bu etkileme ve zarar görme sürecini engellemek adına, çevre dilbilim hakkında farkındalık yaratmak önem arz etmektedir. Türkiye'de birçok alanda çevrebilim açısından yapılmış çalışmalar bulunmasına rağmen, okullarda çevre konusu, dolaylı olarak farklı ders kitaplarının içinde ünitelerle sınırlı kalmıştır. Çevre dilbilim ise Türkiye'de arka planda kalmış, pek bilinmeyen bir bilim dalıdır. Dilimizi, kültürümüzü, çevremizi, hayvanları, yaşam kaynaklarımızı korumak, bu konuda farkındalık yaratmak ve daha bilinçli nesiller yetiştirmek adına okullarda çevre dilbilim derslerinin konulması, Türk toplumuna çevre dilbiliminin ve amaçlarının tanıtılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Dilbilim, çevre, çevrebilim, çevre dilbilim, Fill.

The Application of Ecolinguistics in Turkey

Abstract: Natural sciences, physical sciences as well as in the social sciences have used the methods of Saussure, who is considered the founder of structuralism in linguistics. Einar Haugen was the first to use the concept of ecolinguistics but Alwin Fill developed this abstraction and, based on ecology, transferred the concept to environment and language. Ecolinguistics emphasizes, on the one hand, the destruction and protection of animals, plants, water, soil and similar living resources and, on the other hand, the damage and extinction of languages. If a

* Atıf Bilgisi / Citation: Tahir, D. ve Şahin, S. (2025). Türkiye'de Çevre Dilbilim Uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 65-76.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 03.04.2024 - 20.11.2025

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / This article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Birinci Yazar: %50 İkinci Yazar: %50

Açıklama: Bu çalışma Dr.Öğr.Üyesi Sedat ŞAHİN danışmanlığında tamamlanan "Dijital Ortamda Çevre Dilbilim: Roblox'taki Bilişsel ve Dilsel Etkileşimler" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr.Gör.Dr., Gazi Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara, Türkiye.
E-posta: dilektahir@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7478-3656.

Dr.Öğr.Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: ssedat@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0009-0008-1353-1739.

language is forgotten or becomes extinct, the people who speak it may also be affected. In order to prevent this process of influence and damage, it is important to raise awareness about ecolinguistics. Although there are studies on ecology in many fields in Turkey, environmental issues taught at schools are limited to units in various textbooks. Thus, ecolinguistics has remained a relatively unknown branch of science in Turkey. The paper argues that to protect native language, culture, environment, animals and living resources, to elevate awareness on this issue and to raise more conscious generations, it is recommended to introduce ecolinguistic courses at school and that the general public should get informed about them.

Keywords: Linguistics, environment, ecology, ecolinguistics, Fill.

Giriş

Saussure 1907 yılı itibarıyla üç yıl boyunca Cenevre Üniversitesi'nde dilbilim dersleri vermiş, aniden hastalanıp hayatını kaybedince sekiz öğrencisi ders notlarını düzenleyerek 1916 yılında “Cours de linguistique générale” başlığı altında Genel Dilbilim Dersleri kitabını yayınlamıştır. Dilbilime getirdiği yeni anlayış, yapısalcılık olarak tanımlanmış, eleştiriler ve övgüler alan Saussure, modern dilbiliminin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Yapısalcılık, Saussure'den önce de var olmasına rağmen, günümüz dilbilimin dört araştırma yöntemini karşılayamamıştır. “Bu konudaki ilk çalışmalar W. Humboldt, F. Bopp ve A. Schleicher tarafından yapılmıştır” (Şahin, 2014, s. 29). Felsefenin bir alt dalı olarak görülen yapısalcılık bu durumdan kurtulmuş ve dilin yapısının incelenmesine vesile olmuştur. Saussure dilin bir sistem olduğunu savunmuş ve yapısalcılığa yeni bir bakış açısı getirmiştir. Yapısalcı bakış açısı ile dili tarihinden bağımsız incelemenin yolunu açmıştır. Saussure, “[...] dilin kendi kendine yeten, bağımsız bir sistem olarak incelenmesi gerektiği tezini öne sürer” (Yüksel, 2019, s. 15). Önceden art zamanlı (*diachronisch*) incelenen dil onun çalışmalarıyla eş zamanlı (*synchronisch*) incelenebilmiştir. “Onun yapısal dilbilim çalışmaları sosyal bilimlerin pek çok alanında kullanılmasının yanı sıra, özellikle Levi Strausse'nin antropolojisi, Barthes'ın göstergebilimi, Derrida'nın yapı bozumu, Kristeva'nın metin çözümlemesinde karşımıza çıkar” (Bircan, 2015, s. 44). Dilbilim ve göstergebilim alanlarında yaptığı çalışmalarla, öne sürdüğü savlarla ve getirdiği yöntemlerle Saussure günümüze kadar gelmiştir. Dilbilim günümüzde “[...] felsefe, çeviri bilim, insanbilim, bilgisayar bilimleri, toplumbilim, psikoloji, sinirbilim, tarih ve dil öğretimi gibi farklı alanlarla etkileşime geçebilmektedir” (Karaca, 2020, s. 12). Bu alanlardan biri de çevredir. Çevre, “[...] insanların ve diğer canlıların hayatları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır” (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, s. 3). “Çevre kavramı, asıl olarak biyoloji bilimine ait bir kavramdır ve ekolojik kökenlidir. Canlının çevreye uyum davranışı olarak incelenmiş, oradan insan çevresi olarak diğer sosyal bilimlere yayılmıştır” (Kaypak, 2013, s. 19).

İnsanların çevre ile ilişkisi zamanla çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. “İnsanın doğa ile ilişkisi, ondan yararlanma çabaları ile başlayıp, daha sonra bilimin gelişmesine paralel olarak onun üzerinde üstünlük kurma çabalarına dönüşmüştür” (Türküm, 1998, s. 172). Suyun, toprağın ve havanın kirlenmesi, kültürel çevrenin, doğal bitki örtüsünün ve hayvan türlerinin hızla yok olması ve günlük yaşantımızda gürültünün artması çevre sorunları arasında yer almaktadır ve canlıların yaşamını etkiler niteliktedir. Ayrıca iklim değişikliğinin artması da çevreye yönelik sorunların artmasına neden olmuştur. İnsanlar, mevsimlerin alıştıkları rutinin dışında seyretmesi sebebiyle aşırı yağışlı ya da aşırı kurak hava durumlarıyla karşılaşabilmektedirler. Bu durum da sel, toprak kayması, yangın gibi afetleri beraberinde getirmektedir. “Küresel ısınmanın ortaya çıkması, buzulların erimesi, deniz seviyelerinin yükselmesi ve büyük çaplı sel ve kasırga gibi doğal afetlerin yaşanması doğrudan doğruya iklim değişikliği ile ilişkilendirilmektedir” (Beşballı, 2023, s. 501). Bu çalışmada çevre sorunlarına farkındalık yaratmak, çevre ile dil arasındaki ilişkiyi açıklamak ve çevre dilbilime ışık tutmak adına çevre dilbilim başlığına yer verilecektir. Sonuç kısmında ise Türkiye’de çevre dilbilim uygulamaları ne zamandan beri, nasıl ve nerede gerçekleştiriliyor, üzerinde durulacak ve önerilerde bulunulacaktır.

1. Çevre Dilbilim

Çevrebilim kavramı ilk kez 1866 yılında Ernst Haeckel tarafından biyoloji bilimini tanımlamak için kullanılmıştır. 1970’lerde “çevrebilim” kült bir kelime haline gelmiş ve giderek diğer bilimsel alanları ifade etmek için kullanılmıştır (Fill, 1993, s. 1). 1970’li yıllarda bu kavram dille birlikte de kullanılmaya başlanmıştır. Einar Haugen ilk kez bir derste “Dilin Çevrebilimi/ An Ecology of Language” başlığını kullanmıştır (Fill, 1993). Haugen’e göre dillerin çevrebilimindeki konuları; dil değişimi, dil ölümü, dil planlaması, dil teması ve dil çatışmasıdır. Zamanla, Haugen’in dillerin çevrebilimine ilişkin fikri birçok sosyo-dilbilimci tarafından ele alınmış ve daha da geliştirilmiştir (Fill, 1993, s. 2). Fill’in (1993) çalışmasında yaptığı açıklamaya göre, Harald Hartmann 1980 yılında grupların veya bireylerin dilsel davranışlarını belirleyen ve bir tür dilsel davranış oluşturan sosyal, demografik, kültürel, politik, psikolojik, etkileşimsel ve dilsel değişkenleri “dilsel-ekolojik değişkenler” olarak adlandırmıştır. Denison, Hartmann’la karşılaştırdığında biyoloji ile dilbilim arasındaki paralelliği ortaya çıkarmış, nesli tükenmekte olan hayvan ve bitki türlerini "yok olmaya mahkûm" dillerle karşılaştırmıştır. Dwight Bolinger ise hava ve su kirliliği gibi ekolojik sorun ile dilin “kirliliği” arasında bir paralellik kurmuştur. Bolinger, dilin eylemlerimizi ve düşüncelerimizi nasıl belirlediğini ve bu nedenle reklamcılıkta, politikada ve günlük habercilikte bir manipülatör olarak kötüye kullanılabileceğini göstermek istemiştir (Fill, 1993, s. 3). 1987’de Fill, çalışmalarını “çevreye yönelik tehditler” ve “insanlar ve doğa” gibi modern çevre bilimsel temalara da dayandırmıştır. Çevre dilbilimin bu konuları başlangıçta

Bolinger ile benzer nitelikteydi (Fill, 1993, s. 3). “Dilin bu çevrebilimi, “dile” sahip olsun ya da olmasın, tüm varlıkların barış içinde bir arada yaşamasına hizmet eden bir bilim olma iddiasını ileri sürmektedir” (Fill, 1993, s. 3). Benzer bir yaklaşımla Wilhelm Trampe, açık bir “dil-dünya sistemi” modelinden yola çıkmakta ve dilsel eylemler ile “doğal çevrenin” zarar görmesi ve tahrip edilmesi arasındaki yakın bağlantıyı göstermektedir. 1985 yılında “Çevre dilbilim” terimi Claude Hagège tarafından insanlar, dil ve doğal koşullar arasındaki karşılıklı ilişkilerin bilimini tanımlamak için kullanılmıştır (Fill, 1993, s. 3). Fill ise 1993 yılında yazdığı kitabında “çevre dilbilim” kavramını detaylı bir şekilde incelemiş ve tanımlamıştır. “Çevre dilbilim, dil ve dünya arasındaki etkileşimin yönünü dikkate alan ve olgu ve ilişkilerin çeşitliliği adına küçük olanın korunmasını savunan dilbilimin bir dalıdır” (Fill, 1993, s. 4). Günümüzde çevre dilbilim hakkında yapılan kapsamlı çalışma Alwin Fill’e aittir ve bu çalışmada Fill’in 1993 yılında yazmış olduğu Çevre dilbilim (Ökolinquistik) başlıklı kitabından yararlanılmıştır. Bu çalışma kapsamında çevre dilbilim tarihsel dilbilim ile kıyaslanabilmekte ve çalışmanın içeriğinde çevre dilbilimin alt dalları ve dillerin çevrebilimi hakkında bilgiler yer almaktadır.

1.1. Çevre Dilbilim ve Tarihsel Dilbilim

Yapısalcı dilbilim, dili cümleler, sözcükbirimler, biçimbirimler ve sesbirimler gibi daha küçük öğeler halinde analiz eder, hiyerarşileri ve karşıtlıkları gösterir ve ikiliklerle çalışır; çevre dilbilim ise ayrılık yerine bağları, karşıtlıklar yerine ilişkileri vurgular ve her şeyden önce bunları art zamanlı veya eş zamanlı olarak mutlaklaştırmaktan kaçınır. Bu, her olgunun sadece komşu olgularla karşıt olarak görülüp bundan tanımlanmakla kalmayıp, aynı zamanda diyalektik bir verme ve alma süreciyle bütünleşmiş olarak düşünüldüğü anlamına gelir (Fill, 1993, s. 4).

Çevrebilim de yapısalcı dilbilim gibi sistem kavramını bilir. Ancak yapısalcılıkla karşılaştırıldığında ekosistem canlı, açık ve dinamik bir şeydir ve içinde “senkron” bir yaklaşımla gözden kaçırılan denge değişimleri ve etkileşimler meydana gelir (Fill, 1993, s. 5).

Yapısalcılıkta “çevre bilimsel olmayan” şey her şeyden önce eşzamanlı ve artzamanlı arasındaki karşıtlıktır. Çevrebilim art zamanlılık ve eşzamanlılığı birbirine bağlamaz; etkileşim ilkesine dayandığı için bu ayrımı bile kabul etmez. İncelenen unsurların kendi aralarındaki ilişkiler değil, bu unsurları değiştiren süreçler arasındaki etkileşimlerdir. Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür: Yapısalcılık suyun barajdaki durumunu (senkronizasyon) veya nehirdeki bir dalganın gelişimini (diachrony) inceler ve tanımlar; çevre dilbilim ise akışın kendisine bakar (Fill, 1993, s. 5).

Son cümle yapısalcılık ile çevrebilim arasındaki farkı açıkça ifade etmektedir. Bu ifadeye göre yapısalcılık dilin kökenindeki durumunu veya zaman içindeki gelişimini inceleyip açıklarken, çevrebilim dilin kendisidir. Yapısalcılığın aksine çevrebilim canlı, dinamik ve açık olana odaklanır ve araştırır.

Ögeleri, bağlamları içinde gören herhangi bir dilbilim, bazı açılardan yapısalcıdır. Aynı zamanda tarihsel dilbilime de atıfta bulunur, yani tarihsel dilbilimde ya belirli olgular farklı dillerdeki ifadeleriyle incelenir ya da bireysel dillerin tarihi takip edilir. Bu esnada karşılaştırma önemlidir (Fill, 1993, s. 5). Dil değişimi son zamanlarda dilin evrimi olarak görülmektedir. Ancak bu evrim, dillerin doğal seçim yoluyla giderek daha verimli duruma gelmesi anlamında değil, dil ve kültür arasında bir etkileşimin gelişmesi veya yaklaşma ve uzaklaşmaların karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkması anlamındadır (Fill, 1993, s. 5). Dillerin bir topluluktaki üstünlüğünün değişimiyle birlikte çevre bilimsel bakış açısı da ön plana çıkmıştır. “Çevre bilimsel bir perspektiften bakıldığında, konu dil tarihine geldiğinde, odak noktası bir dilin diğeri üzerindeki etkisinden ya da dillerin bireysel gelişiminden ziyade, belli bir alanda rekabet eden diller arasında işleyen baskı süreçleri ve direnme güçleridir.” (Fill, 1993, s. 6). Bu, çevre bilimsel açıdan bakıldığında, bir dilin diğeri üzerindeki etkisinin veya dillerin bireysel gelişiminin, dil tarihi açısından rakip diller arasındaki değişim ve eylemsizlik süreçlerinden daha az önemli olduğu anlamına gelir.

1.2. Çevre Dilbiliminin Alt Dalları

Diğer dilsel yaklaşımlarla karşılaştırıldığında, çevre dilbilim tek ve keskin bir şekilde tanımlanmış nesne alanıyla ilgilenen tamamen homojen bir bilim değildir; daha ziyade bir ilkenin dille ilgili bir dizi olguya uygulanmasıdır. Çevre dilbilim, biyoloji, antropoloji ve etoloji gibi alanları ifade eder, yani doğa ve kültür bilimlerinin yakınsamasına karşılık gelir (Fill, 1993, s. 7).

Dillerin çevrebilimi başlığı altında Haugen için dil çevrebilimi, biyolojik sinekoloji (Synökologie) anlamına gelmektedir. Bireysel konuşmacılar için diller ve lehçeler arasındaki etkileşimleri, aynı zamanda topluluk içinde de inceler (Fill, 1993, s. 7). Çevre dilbilimle ilgili diğer konular arasında nesli tükenmekte olan dillerin yok olması veya hayatta kalması, küçük dillerin yerini büyük ve ekonomik açıdan daha güçlü dillerin alması, dil topluluklarının birleşmesi ve azınlık dillerinin ortadan kaldırılması yer alır. Nasıl nesli tükenmekte olan hayvan ve bitki türleri insanların kendi arzuları için korunuyorsa, o zaman yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan dillerin korunması da en azından aynı derecede önemlidir; sonuçta, insanlar tarafından yaratılan ve kullanılan düşünme ve ifade biçimlerini korurlar, aksi takdirde kaybolacaklardır” (Fill, 1993, s. 8). Küçüklerin de en az büyükler kadar önemli olduğu düşünülüyorsa bu çevre dilbilimsel düşünme anlamına gelir. Çevre dilbilimsel yaklaşıma göre, yalnızca birkaç yüz konuşura sahip olan diller, dünya dillerine yönelik araştırmalarda olduğu gibi

bilimsel olarak önemsenmektedir (Fill, 1993, s. 8). Bu durum, ister küçük bir topluma ister geniş bir kitleye yönelik olsun, araştırma yaparken araştırmaya önem verilmesi ve dikkate alınması gerektiği anlamına gelir. Önemli olan çalışmanın boyutu değil işlevidir.

Fill'in (1993, ss. 8, 9) çalışmasında çevre dilbilimin alt alanları başlığı altında davranış dilbilimi (Etholinguistik), dil ve çatışma, gruplar arası dil, insanlar, hayvanlar ve bitkiler yer almakta ve açıklanmaktadır: Davranış dilbilimi, davranış bilimi ve dilbilimi birleştirir ve dilin insan davranışındaki rolünü dikkate alarak, genel olarak varsayıldığı kadar önemli veya sık olmayan bilgi alışverişini ortaya çıkarır. Şaka yapmak, tartışmak, sohbet etmek, hikâye anlatmak vb. aracılığıyla dilin bağlayıcı işlevi korunur ve sorgulama, açıklama, talep etme vb. gibi daha günlük işlevlere tahsis edilir. Davranış dilbilimi, bu dil işlevlerinin gelişiminin eksik olduğunu kabul eder ve küçük ve büyük topluluklarda insanların bir arada barış içinde yaşamasını sağlamak için anlaşmazlıkların nedenleri ve çatışmayı şiddetlendiren mekanizmalar hakkında farkındalık yaratır.

Dil ve çatışma dalları davranış dilbilimini takip eder. Davranış dilbilimi, toplumun korunmasına yönelik bir araç olarak dilin gelişimini incelerken, bu dal, bu aracın mevcut durumlarda işleyişi veya başarısızlığıyla ilgilenir. Çatışma ve barış araştırmaları teolojik, politik ve oyun teorisi konularıyla uzun süredir var olsa da dilbilimde yeterince ilgi görmemiştir. “Çevre dilbilimsel yaklaşımda dil, fiziksel şiddete karşı bir dengeleyici, saldırganlığın gücünü ortadan kaldıran bir tampon olarak görülmektedir. Öte yandan dilin kendisi de çatışmaları şiddetlendirebilmektedir” (Fill, 1993, s. 8). Bu başlık altında grupların bir arada yaşamasında sözlü gerginlik ve fiziksel şiddete geçişin, bireyin doğrudan veya dolaylı olarak değersizleştirilmesinin, dilsel saldırganlığın ve kişinin dil aracılığıyla kendi gücünü kullanmasının rol oynadığı söylenebilir.

Gruplar arasındaki dilsel etkileşim incelendiğinde, bu etkileşimlerde şiddet kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle cinsiyetler arasındaki dil kullanımı önemli bir inceleme alanı olmuştur. “Çevre dilbilim bu yönü dikkate alacak, ancak aynı zamanda ilişkileri birbirine bağlayan ve teşvik eden konuşmayı da inceleyecektir. Bu nedenle cinsiyetçiliklere dikkat çekilmeli ve dilsel güç stratejileri ortaya konulmalı, ancak konuşmanın ilişki kurucu unsurları da gözden kaçırılmamalıdır” (Fill, 1993, s. 9). Çevre dilbilim cinsiyete, yaşa, dine, mesleğe, uyuşa vb. göre bölünmüş gruplar arasındaki farklılıkları incelemektedir. Daha küçük veya fiziksel olarak daha aşağı gruplar için dilin koruyucu işlevine özellikle dikkat edilmektedir.

Dil, insanlar, hayvanlar ve bitkiler çevre dilbilimin temel alanlarından ve insanların, hayvanların ve bitkilerin bir arada yaşamasında dilin rolünü araştırır. “Dünyanın hemen her yerinde giderek kötüleşen çevre dilbilimsel sorunlarda dilin gizli ama etkili bir rol oynadığı çoğu zaman gözden kaçırılmaktadır” (Fill,

1993, s. 9). Başlangıç aşamasında, doğa insan ihtiyaçlarına göre tanımlanmakta ve sınıflandırılmaktadır. Bu yaklaşım, genel ve teknik dilde görülen uzaklaşma stratejilerini de içermektedir. İnsan merkezli bakış açısı, eski tarz dil eleştirilerine ya da sansüre yol açmaksızın farkına varılmalı ve sorgulanmalıdır. Öte yandan, dilin çevre odaklı yeni bir düşünce biçiminin gelişimine katkı sağlaması beklenmektedir (Fill, 1993, s. 9). Amaç insanı doğadaki diğer canlılardan ayırmaktır. Bu dal, doğaya kıyasla insan davranışının dilsel olarak önemsizleştirilmesini ve insanların büyüme fikirlerini istismar eden dilsel stratejileri açıklar.

Yani çevre dilbilimden bahsettiğimizde insanlar, insan grupları, toplum, hayvanlar, bitkiler, kısacası tüm dinamikleriyle yaşamın kendisi gerçekleşir. Sürekli değişen ve keşfedilecek yeni konuların hazinesidir.

1.3. Dillerin Çevrebilimi

Her zaman paralel olarak yan yana var olan toplumdilbilim ve psikodilbilim, dilbilimin bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Haugen (1972a), çalışmasında sosyal ve psikolojik çevredeki dil ile doğal çevredeki hayvan ve bitkilerin yaşamı arasındaki paralelliği fark eden ilk kişi olmuştur. “Psikolojik yönü, bu dillerin ve lehçelerin “temas halinde” olduğu, birbirini etkilediği veya yerine geçtiği konuşmacıların iki ve çok dilliliğiyle ilgilidir. Sosyolojik yönü [...] etkileme ve yerine geçme süreçlerinin aynı şekilde gerçekleştiği devletler, kültürler, coğrafyalar gibi topluluklardaki dillerle ilgilidir” (Haugen, 1972b, s. 325). Haugen’in bu açıklamalarına göre insanların birden fazla dil konuşması dilbilimin psikolojik yönünü göstermektedir. Sosyolojik tarafı ise kültür, çevre, bölge vb. içinde yer alan yaşayan toplulukların etkileşim ve yer değiştirme süreçlerini kapsamaktadır. Her iki yönü de yaşamın bir parçası olarak insan yaşamında devam eden süreçlerdir ve güncel ve dinamik kalacaklardır. Pek çok araştırmacı Haugen’in bu açıklamalarına öncülük etmiş ve onların bu konuyu araştırmalarına ve bu savı geliştirmelerine olanak sağlamıştır.

1.3.1. Dillerin Psikodilbilimsel Çevrebilimi

Toplum dilbilimle karşılaştırıldığında, çevrebilim bir sistem olarak çok dillilik yönü psikodilbilim alanında daha az başarıya sahipti. Bunun nedeni beyindeki etkileme, yer değiştirme ve etkileşim süreçlerinin gerçekte nasıl işlediğinin yeterince tanınmaması ve araştırılmaması olabilir (Fill, 1993, s. 12). Ancak beynin diğer tüm alanlarında olduğu gibi psikodilbilimsel alanlarda da işleyen etkileme, bastırma ve etkileşim süreçleri araştırma açısından önemli sayılabilmektedir. Birçok durumda, zihinsel alanda “yer değiştirme” ve “rekabetin” olmadığı, nöron ve sinapsların çokluğu nedeniyle beynin “sınırsız kapasiteye” sahip olduğu yönünde bir görüş vardır (Fill, 1993, s. 12). Bu nedenle süreçler bağımsız olarak ele alınmış ve araştırılmış olabilir.

Uriel Weinreich, insan beynindeki sesli iletişim üzerine klasik bir araştırma gerçekleştirmiştir. Dillerin bireysel konuşmacıdaki karşılıklı etkileme süreçlerini araştırmış ve etkileyerek yapılan sistem değişikliğine vurgu yapmıştır (Fill, 1993, s. 12). Fill'e (1993, s. 12, 13) göre Weinreich'in sorusu ve yöntemi çevre bilimsel olmaktan çok yapısalcıdır ve dilin çeşitli düzeylerinde meydana gelen müdahaleler, bunları destekleyen yapısal nedenler ve faktörlerle ilgilenmektedir. Zamanla Vildomec'in (Fill, 1993) iki ve çok dilli kişilerinin incelemeleri, yapısalcı müdahale sorununa ve kontrol düzeyindeki dalgalanmaların çevre bilimsel yönüne yapılan vurguya değinmek amacıyla açıklanmıştır.

Günümüzde çok dillilik, çevre bilimsel olarak dil yeterliliğinin niceliksel ve işlevsel olarak değişebileceği ama aynı zamanda kaybolabileceği bir süreç olarak görülmektedir. Çok dillilik her insan tarafından farklı algılanmaktadır. Wandruszka'sı bunu bir örnekle açıklamaktadır: Dilbilimsel açıdan, iki ana dilli olduğunu iddia eden bireyler, dil öğrenme süreci hakkında eksik bir kavrayışa sahip olabilirler çünkü kişi her iki dili de iyi konuştuğunu söylese de yalnızca birinde düşünür ve akıcı bir şekilde konuşur (Wandruszka, 1979). Bu durumun yanı sıra kişi konuştuğu dillerin aksanlarından da etkilenebilir. Fill (1993, s. 13)'e göre, Vildomec yaptığı çalışmada, ana dili Lehçe olan ve aynı zamanda Fransızca, Almanca ve İngilizce de konuşabilen İngiliz yazar Joseph Conrad'ın İngilizceyi Polonya aksanıyla konuştuğunu belirtmiştir. İyi derecede İngilizce konuşabilmesine rağmen ana dilinin baskın olması aksanını etkilemektedir.

Çok dillilik denilince akla gelen kişiler de çok dil bilenlerdir (polyglotlardır). 50 dil konuşan dünyaca ünlü Belçikalı bilim adamı Johan Vandewalle ve 68 dil konuşan Alman diplomat Emil Krebs (1867-1930) gibi çok dilli kişiler birçok dile hâkim olmuştur. Yalnızca iki dil konuşan kişiler bile diller arası etkileşimi akıcı bir şekilde yaşarken, çok fazla dil konuşanların sorun yaşamaması muhtemeldir. Leopold (1939-1949), kızı Hildegard'ın iki dilliliğine ilişkin ayrıntılı belgeleri dört ciltte sunmuştur ve [...] dillerin karıştırılması, çeviriler, geçici unutma ve yeniden edinim olarak yansıyan “iki dilin etkileşimini” tartışmaktadır (Fill, 1993, s. 14).

1.3.2. Dillerin Toplumdilbilimsel Çevrebilimi

Toplumdilbilim ile psikodilbilim arasında kesin bir ayrım yoktur. “Haugen'in hayvan ve bitki türlerinin hayatta kalma mücadelesi ile diller arasındaki rekabet arasındaki karşılaştırması, psikolojik ortamdan ziyade sosyal çevreye daha kolay uygulanabilir ve bu nedenle sosyodilbilimciler arasında psikodilbilimden daha fazla ilgi görmüştür” (Fill, 1993, s. 15). Denison, son yıllarda değişen iklimi göz önüne bulundurarak, insanların nesli tükenmekte olan dilleri ve nesli tükenmekte olan hayvan ve bitkileri korumak ve kurtarmak için çaba sarf etmesi gerektiğini savunmuştur (Fill, 1993, s. 15).

Bu faktörlere dayanarak Fill’in Çevre Dilbilim (Ökoluinguistik) (1993, ss. 16, 17) adlı kitabında Haugen, dilin yüksek statüsünün sınırlı derecede aşinalığa yol açtığını ve bunun tersinin de geçerli olduğunu belirtir. Mackey ise diller arasındaki büyük benzerliklerin diğer dili öğrenmeyi kolaylaştırdığını belirtmektedir. Ayrıca süper diller olarak adlandırdığı İngilizce, Fransızca ve İspanyolcanın herhangi bir çevre dilbilimsel süreçteki etkisine dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, kültürel, dini ve ekonomik faktörler de dil üzerinde etkili olmaktadır. Farklı dil gruplarına mensup kişiler arasındaki evlilik sıklığı da dili etkileyen faktörler arasındadır. Son olarak Denison, dillerin ve lehçelerin bir arada var olduğuna, bir dilin ve onun lehçesinin dillere direnme ve yabancı müdahale gücüne sahip olduğuna değinmektedir.

Kısaca, dil çeşitli faktörlerden etkilenmekte ve bu nedenle zamanla zarar görebilmekte ve yok edilebilmektedir. Bu tehlikenin önüne geçebilmek için dillerin korunması, zarar görmemesi ve yok olma tehlikesine karşı çalışmalar yapılması gerekmektedir.

1.3.3. Türkiye’de Çevre Dilbilimi

Günümüzde Türkiye’de çevre konusu iletişim fakültelerinde, mühendislik alanlarında, siyasette, ekonomide ve okul kitaplarında yer almaktadır. Buna yönelik yapılmış çalışmalardan biri “Çevre Bilim ve Teknoloji” isimli kitaptır. Bu kitapta Akdoğan Eker ve diğerleri (2018) sürdürülebilir çevreye, turizm kaynaklı çevre sorunlarına, inşaat sektöründe atıkların kullanımına, küresel plastik kirliliğine, ekonomik gelişme ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiye, yenilebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir çevre üzerindeki rolüne, içme suyu ve atık su konusunda yapılmış çalışmalara değinmiştir. Tunçer (2019) ise “Çevrebilim Eğitiminde Sinemadan Yararlanmak” başlıklı çalışmasıyla birlikte kentsel çevre sorunlarını ele alan filmlerle çevrebilime ışık tutmak istemiştir. Sencar (2007) yaptığı “Türkiye’de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi” başlıklı yüksek lisans çalışmasında Türkiye’de görülen çevre sorunlarına yönelik çözüm amaçlı yapılmış çalışmaları, çevreyi koruyarak kalkınma ilkesini ve çevre koruma politikalarındaki yerini araştırmıştır. Bunun yanı sıra Tombul (2006), “Türkiye’de Çevre İçin Eğitime Verilen Önem” başlıklı yüksek lisans tezinde çevre- eğitim ilişkilerini incelemiş, çevre eğitiminin amaç ve ilkelerini tespit ederek çevre eğitiminde gerçekleştirilen uluslararası çalışmaları açıklamıştır. Ayrıca Türkiye’de çevre eğitimi adına bazı bakanlık ve kuruluşların yapmış olduğu çalışmalara değinilmiştir. Bunların yanı sıra çevrenin siyasi ve mali açıdan ele alındığı çalışmalarda hazırlanmıştır. Bunlardan biri Ulukent’in (2010) yazmış olduğu “Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Türkiye” başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu tezde çevre sorunlarını çözmek adına ortaya çıkan yeni gereksinimler, uygulama esnasında çalışılan politikalar, uluslararası iş birliği girişimleri ve Türkiye’nin çevre konusunda Avrupa Birliği mevzuatı ile uyumu araştırılmıştır. Diğer çalışmada ise Karakuzu (2010) “Türkiye’de Çevre

Politikalarının Gelişimi ve Çevre Vergilerinin Uygulanabilirliği” başlıklı yüksek lisans teziyle Cumhuriyet dönemi itibariyle Türkiye’de uygulanan çevre politikalarının gelişimini açıklamış ve çevre politikalarının mali araçlarından biri olan çevre vergilerinin uygulanabilirliğini değerlendirmiştir. Türkiye’de okullarda uygulanan çevre eğitimi araştırıldığında ise Demir ve Yalçın’ın (2014) “Türkiye’de Çevre Eğitimi” başlıklı çalışması incelenebilir. Buna göre, günümüzde Millî Eğitim Bakanlığı’nın uyguladığı ilk- ve ortaöğretim ders programları incelenmiş ve çevre eğitimi adı altında zorunlu ya da seçmeli bir ders bulunmamıştır. Ayrıca hayat bilgisi, sosyal bilgiler, coğrafya, fen bilgisi/ fen ve teknoloji, biyoloji, sağlık bilgisi ve kimya gibi derslerde farklı ünitelerde çevre ile birtakım ilişkilendirmeler yapılmış ve çevreyle doğrudan ya da dolaylı ilişkili olan kazanımlar olduğu açıklanmıştır. Fakat yapılan bu çalışmaların tümü sadece çevre bilim konusuyla alakalı olup çevre dilbilimini içermemektedir. Çevre dilbilim konusunu baz alan çalışmalar araştırıldığında Miçooğulları’na (2021) ait “Çevre Dil Bilimi Bağlamında David Crystal’in “Dillerin Katli” Adlı Eseri Üzerine Bir Analiz” başlıklı makale karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkçeye “Dillerin Katli” başlığıyla çevrilen eser aracılığıyla dil ölümü konusunda farkındalık yaratmak ve dil ölümünü önlemeye yönelik alınacak tedbirlerde çevre dilbiliminden yararlanmaktır. Diğer bir çalışmada ise Boz (2013), “Dillerin Kaybolması ve Çevre Dil Bilimi” başlıklı yazısında çevre dilbilimine ve dillerin kaybolmasına değinmiştir. Görüldüğü üzere her ne kadar çevre teması birçok alanda kullanılıyor ve farkındalık yaratılmak isteniyorsa da çevre dilbilim Türkiye’de arka planda kalmış bir bilim dalıdır. Bu sebeple başta okullar olmak üzere, Türk toplumuna ışık tutmak ve bilinçlendirmek adına çevre dilbilimin tanıtılması ve amaçlarına değinilmesi gerekmektedir. Zira çevre dilbilim sadece doğanın zarar görme ve yok olma tehlikesine vurgu yapmamakta, aynı zamanda dillerin asimile olma ve zamanla yok olma durumlarının da üzerinde durmaktadır. Teknoloji ve uzay çağı olarak adlandırabileceğimiz günümüzde, insanların farklı kültürlere ait bilgilere ulaşması ve farklı dillere maruz kalması yaygınlaşmıştır. Böyle bir zamanda Türkçe’nin farklı dillerin etkisiyle daha az ya da yanlış kullanılması zamanla dilin tahribatına ve unutulmasına neden olabilir. Bu durumun önüne geçmek ve ana dilimiz olan “Türkçe’nin” doğru kullanılması ve öneminin anlanması adına, okullarda ders olarak çevre dilbilimin eklenmesi yerinde bir karar olacaktır.

Sonuç

Türklerin geleneğinde çevre kutsal olarak kabul edilirken, bu kutsallık günlük hayatın her alanında kendisini göstermektedir. Özellikle dil alanında Türklerin farklı boylarını, sosyal gruplarını kapsayan dil araştırmalarında, çevreyi dil kullanarak anlamlaştıran Sosyalekt (özel dil ya da grup dili) kavramı atasözlerinde ve deyimlerde oldukça yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Binyıllardır göçebe olarak yaşayan Türkler yerleşik hayata geçtikten sonra doğaya ilişkin atasözleri ve deyimleri kullanmaktan ve yeni dil yapıları meydana getirmekten vazgeçmemiştir. Bu zengin kültür ve bu kültürle birlikte var olan dil büyük bir oranda çevreye ilişkin tanımlamaları, olguları ve yapıları içinde barındırır. Sanayileşmeyle birlikte üniversitelerde gelişen çevrebilim ve sonrasında çevre dilbilim ilkokuldan yükseköğretim kurumlarına kadar didaktik bir anlayışla öğretilmeye kuramsal olarak başlanmıştır. Dünyada birçok yükseköğrenim kurumunda çevre bilim ve çevre dilbilim zorunlu dersler arasında yer almaktadır. Çevreye ilişkin oldukça zengin kavramları ve ifade şekillerini barındıran Türk Kültürü ve Türk Dili, çevre bilimin bir alt bilimi olan çevre dilbilim ile yeni bir araştırma alanına kavuşacaktır. Kuramsal olarak henüz yeni ortaya çıkan dilbilim yöntemleri bakımından uygulamaları yeni şekillenen çevre dilbilim Türkçeye ve Türkiye’ye her anlamda olumlu katkıları olacak bir bilim alanıdır. Bu bağlamda küreselleşen dünyanın etkisiyle farklı dillerin kullanımının artması Türkçe’ye verilmesi gereken önemi ön plana çıkarmaktadır. Tüm dünya dillerinde olduğu gibi Türkçe’nin de tahrip olma tehdidi ile yüz yüze olduğu unutulmamalıdır. Sonuç olarak Çevre dilbilim, hem anadilimiz olan Türkçe’nin önemine vurgu yapacak hem de çevre bilincini ön plana çıkararak, insanların su, toprak, hava, bitki gibi doğal kaynakları koruması konusunda farkındalık yaratacaktır. Bu alan çevreye bilimsel olarak dil açısından nasıl yaklaşılabileceğinin önünü açacaktır. Ülkemize ve dilimize sağlayacağı katkılar düşünülerek, çevre dilbilimin ders olarak okullarda verilmesi, ayrıca kamu spotları, afişler vb. aracılığıyla halkın bilinçlendirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Beşballı, S. G. (2023). Çevre Sorunları Çerçevesinde Küresel İklim Değişikliği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 500-521.
- Bircan, U. (2015). Saussure’de Dil, Dilbilim ve Göstergebilim. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 13(25), 43-66.
- Boz, E. (2013). Dillerin Kaybolması ve Çevre Dil Bilimi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (746), 60-63, Ankara.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. Çevre. 21 Ocak 2024 tarihinde file:///C:/Users/ASUS/Desktop/01_cevre_brosur-20191128080426%20%C3%A7evre%20ve%20%C5%9Fehircilik%20bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1.pdf adresinden erişildi.
- Demir, E. ve Yalçın, H. (2014). Türkiye’de Çevre Eğitimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (2), 7-18.
- Eker, A. A., Türkdogan, F. İ., İskender, F. G., Tüfekçi, N. ve Övez, S. (2018). *Çevre Bilim ve Teknoloji*. İstanbul: Güven Plus Grup Danışmanlık A.Ş. Yayınları.
- Fill, A. (1993). *Ökoluistik: Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Haugen, E. (1972a). *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen* (A. S. Dil, Ed.). Standford: Stanford University Press.
- Haugen, E. (1972b). *The Ecology of Language*. Standford, CA: Standford University Press.
- Karaca, K. (2020). Dilbilimin Yabancı Dil Öğretimi Çalışmalarındaki Yeri. *Genç Dilbilim Yazıları*, 1, 11- 23.
- Kaypak, Ş. (2013). Çevre Sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikaları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 17-34.
- Miçooğulları, M. (2021). Çevre Dil Bilimi Bağlamında David Crystal’ın “Dillerin Katli” Adlı Eseri Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (5), 462-487.
- Sencar, P. (2007) *Türkiye’de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi* (Yüksek lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- Şahin, S. (2014). *Göstergebilim ve Tarihsel Gelişimi (Semiyotik, Semiyoloji)*. Ankara: Hacettepe Yayınları.
- Tombul, F. (2006). *Türkiye’de Çevre İçin Eğitime Verilen Önem* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Türküm, A. S. (1998). Çağdaş Toplumda Çevre Sorunları ve Çevre Bilinci. *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlköğretim Öğretmenliği Lisans Tamamlama Programı* içinde (ss. 165-181). Eskişehir.
- Ulukent, A. N. (2010). *Avrupa Birliği Çevre Politikaları* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- Wandruszka, M. (1979). *Die Mehrsprachigkeit des Menschen*. München, Zürich: Piper.
- Yüksel, U. S. (2019). Saussure’ün Dil Bilimi Düşüncesi. *Onto Online Psikoloji Dergisi*, 17, 15-19.